անգամ իր գրութիւնն էր «Նամակ Արդուինից»:

Ա· Սարուխանեան եղաւ այնուհետեւ «Մշակ»ի մշտական թղթակիցը:

Ճանապարհը Արդուինէն բերած էր երիտասարդ գրագէտը Բաթում: Հոս թեւակոխած էր առեւտրական ասպարէզ: Առիթ մը ծանօթացուց զինքը Ա· Մանթաշեանի հետ, որ առաւ զինքը իւր Նաւթարդիւնաբերական ձեռնարկութեան Բաթումի ճիւղի գրասենեակին մէջ: Անկէ հրաւիրուեցաւ ապա Թիֆլիս—Բագու—Պետերբուրգ, իւր հաւատարիմ եւ աչալուրջ ծառայութեամբ վայելելով Ա· Մանթաշեանի վստահութիւնը, որ գիտցաւ գնահատել իւր պաշտօնեան՝ կարգելով զինքը մինչեւ իսկ վարիչ Մանթաշեան քարիւղի արդիւնաբերութեան եւ առեւտրի Ընկերութեան, հիմնուած Պետերբուրգ 1899ին, քանիերկու միլիոն րուբլի դրամագլխով:

Ունեցաւ առիթ Ա· Սարուխանեան, իբրեւ պաշտօնեայ Մանթաշեան Տան, կատարելու ճանապարհորդութիւններ Ռուսաստան, Թուրքիա, Եգիպտոս, Անգլիա, Ֆրանսա, Գերմանիա եւ այլ երկիրներ:

Օգտագործեց այս ուղեւորութիւնները ուսումնասիրելու ամենուրեք հայ Կեանքը եւ հայ Մշակոյթը: Ջենք ուզեր հոս խօսիլ իր հասարակական գործունէութեան վրայ:

Մինչ կը շարունակէր իւր Թղթակցութիւնները «Մշակ»ի մէջ, բացուեցաւ իր գրական գործունէութեան համար նոր ասպարէզ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ, որ սկսած էր հրատարակուիլ 1887ին: Գեր· Այտընեան խնդրած էր իւր սանին աշխատակցութիւնը «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ: Ա· Սարուխան տուաւ յօդուածաշարքեր, որոնց ձգտումն էր ծանօթացնել Արեւմտեան Հայութեան Կովկասահայութիւնը եւ անոր մտաւոր կեանքը: 50 տարի, սակաւ ընդհատութեամբ, գրեց Ա· Սարուխան ուսումնաթերթիս մէջ, միաժամանակ շարունակելով իւր Թղթակցութիւնները «Մշակ»ին եւ այլ թերթերու մէջ:

1912ին հրապարակ հանեց իւր պատմական գործին՝ «Հայկական խնդիրն ու ազգային Սահմանադրութիւնը Թուրքիայում (1860—1910)», Ա· հատորը: Համաշխարհային պատերազմը խափանեց Բ· հատորին հրատարակութիւնը, որ կիսով պատրաստ էր:

Յետ–պատերազմեան շրջանին կը գտնենք զինքը Հոլլանդա, ապա Բելգիա: Աշխատասէր գրիչը չի կասիր գործէ: Ա· Սարուխանեան տուաւ մեզի այս շրջանէն ի մէջ այլոց երեք կարեւոր պատմական աշխատութիւններ՝ Հոլլանդա եւ Հայերը (1926), եւ Բելգիա եւ Հայերը (1937) եւ Ա· Մանթաշեանց, մեծ վաճառականն եւ բարեգործը (1931), նաեւ վէպ մը՝ Խորհրդաւոր աղջիկը եւ իր գաղտնիքը (1924):

Իմ նպատակս չէ հոս թուել աշխատասէր Յոբելեարին գրական գործերը, որոնց մասին պիտի խօսի յաջորդ էջերուս մէջ մեծարեալ Բանախօս մը: Բայց կը պահանջէ տեղս երեւան հանել Ա· Սարուխանեանի գրական գործունէութեան արժէքը համեստ չափով:

Նկատող եւ նկարագրող է Ա· Սարուխան, ըմբռնող եւ արտայայտող անկաւոր, պարզ եւ հաճելի ոճով: Կը գիտէ խօսիլ ժողովուրդին, գրագէտին եւ անգրագէտին, ուսուցանելու, լուսաւորելու եւ վառելու զանոնք ազգային զգածումով, համերաշխութիւն սերմանելու հայ սրտերու մէջ: Ոչ իբրեւ բանասէր եւ ոչ ալ իբրեւ հռետոր կը մօտենայ անիկա հարցերու, բայց կը ջանայ ըմբռնել իրողութիւնը եւ զայն ներկայացնել իւր ունկնդիրներուն: Պրպտող է, կը քրքրէ դիւաններ, կը հետազօտէ աղբիւրներ, կը հարցաքննէ ուրիշներու տեսութիւնները, եւ արդիւնքը կը դնէ հրապարակի վրայ դիւրընկալ ոճով: Այս տեղ կարող ենք զարմանալ ընթերցասէր եւ բազմահմուտ հեղինակին վրայ:

Իր հեղինակութիւնները, բազմապիսի գրական բովանդակութեամբ, կ'ընծայեն մեզի իրաւամբ առիթ, տօնելու հրապարակաւ գրական գործիչի մը յոբելեանը, որ ինքնին սիրեց գրական գործիչները եւ պանծացուց զանոնք իւր գրչով:

ՅՈԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԸ

Մխիթարեան Հանդիսասրահին մէջ հաւաքուած էր Վիեննայի հայ Գաղութը, գրեթէ լիաթիւ:

Ժամը 3ին Գեր· Հ· Մեսրոպ Վ· Հապոզեան, Ընդհանրական Աբբայ Մխիթարեան Միաբանութեան եւ Նախագահ յոբելինական հանդէսին, ներս մտաւ ընկերակցութեամբ Յոբելեար Պր· Ա· Սարուխանին:

Երգչախումբը երգեց ի պատիւ Յոբելեարին Բամբ որոտան քայլերգը:

Ապա Գեր· Նախագահ բացաւ հանդէսը հակիրճ խօսքերով ներկայացնելով Յոբելեարը, որ կը տօնէր իւր 50ամեայ գրական գործունէութեան յոբելեանը:

Որմէ ետքը Հ· Ն· Ակինեան, «Հանդէս Ամսօրեայ»ի խմբագրապետը արտասանեց Յոբելեարին ուղղուած գրաբար ուղերձ մը:

Ապա բեմ ելաւ Գեր· Հ· Սահակ Վ· Կոգեան, առաքելական կառավարիչն Ռումանիոյ հայ Կաթողիկէից, եւ խօսեցաւ իրեն յատուկ հռետորական արուեստով գեղեցիկ բանախօսութիւն մը, որ կը պատկերացնէր Յոբելեարին հասարակական, առեւտրական եւ յատկապէս գրական գործունէութիւնը:

Աւարտած էր Գեր· Բանախօսը իւր ճառը, երբ միւսանգամ խօսք առաւ Գեր· Նախագահ եւ յայտնեց թէ Նորին Սրբութիւնը Պիոս ԺԱ· Քահանայապետ գնահատելով անոր գրական, հասարակական եւ մանաւանդ բարեկամ Կովկասի Հայոց նուիրապետութեան իր մատուցած ծառայութիւնները, կը շնորհէ Յոբելեարին Pro Ecclesia et Pontifice շքանշանը:

Յոբելեարը յուզուած իրեն ի պատիւ արտասանուած խօսքերէն եւ Սրբազան Քահանայապետէն ի գնահատանս վաստակոց շնորհուած շքանշանէն, յայտնեց իւր ջերմ շնորհակալութիւնը:

Ապա կարդացուեցաւ Դոկտոր Վ· Թորգոմեանի բարեկամական ուղերձը նուիրուած Յոբելեարին· որուն յաջորդեց Հեռագիրներու եւ Նամակներու ընթերցումը:

Այս Հեռագիրներէն եւ Նամակներէն ինչ ինչ յառաջ պիտի բերենք ստորեւ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՍԱՐՈՒԽԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ԽՕՍՔ ԳԵՐ· Հ· Ս· ԿՈԳԵԱՆԻ

Ա· Սարուխան յոբելեար: Հազուադէպ յոբելեան: Հազուադէպ, գրեթէ անհաւատալի, ոչ թէ տարիներու թուին այլ բովանդակութեան պատճառով:

Յոբելեարը արդիւնաբերական եւ վաճառականական ասպարէզէ կու գայ: Քարտուղարն էր հայ մեծ վաճառականին, Կովկասեան աշխարհածաւալ Ընկերութեան մը լիազօր վարիչ, կենդրոնական վարչութեան անդամ: — Պիտի չփորձուի՞ք ուրեմն խորհիլ որ յոբելեանս կը դիտէ պանծացնել այն դերը, զոր նա խաղացած է հայ արդիւնաբերութեան եւ վաճառականութեան մէջ: Իրաւացի պիտի ըլլար այդպիսի յոբելեան մը:

Սարուխանի անունն անբաժան է Մանթաշեանի անունէն, իսկ Մանթաշեան նոր ու փառաւոր էջ մը կը նշանակէ հայ վաճառականութեան պատմութեան համար: Այդ մեծ հայը մրցադաշտ կ'իջնար 90ական թուականներուն Բագուի նաւթահորերու շուրջ եւ իւր դրամագլուխը, նիւթական եւ իմացական, կը հակադրէր Ֆրանսական, անգլիական, ամերիկեան դրամագլուխներու: Յարաճուն յաջողութեամբ: Մանթաշեանց նաւթ–արդիւնաբերական եւ առեւտրական Ընկերութիւնն իւր 20,00·000 ռուբլի դրամագլխով նորագիւտ պետութիւն մըն էր, որ խակական աշխարհակալութեան կը ձգտէր նաւթաբարձ նաւերով, նաւթամուղ խողովակներով ու կը նուաճէր հրապարակներ ոչ միայն Ռուսաստանի, Թուրքիայի մէջ, այլ նաեւ Հնդկաստանէ մինչեւ Լոնդոն, Պարսից ծոցէն մինչեւ Պա–

© National Library of Armenia